AZIL METAFIZIC PENTRU BATRINUL CONTINENT. SCENARII CULTURALE ALE UNITATII EUROPENE

Metaphysical Exile for the Old Continent. Cultural Scenarios of European Unity

Răzvan ENACHE, Ph.D.,
"Lucian Blaga" University of Sibiu

Abstract: Our study aims at underlying possible causes of the lack of coherence of European Union as a political entity. Despite its well developed economical integration, European Union is the stage for many and complex cultural contradictions and conflicts. In order to address them, we are focusing on the concept of "community"as a revelator of general ideas on unity in the works of important thinkers of today (philosophers, sociologists and politicians): Emmanuel Todd, Jürgen Habermas, Edgar Morin, Jean-Luc Nancy, Dominique de Villepin and Jorge Semprún.

Keywords: community, European Union, ideology, culture, nations.

Dacă abordăm tema integrării europene din perspectivă politică şi economică a României, ne aflăm la o anumită distanţă pe calea integrării, dar sîntem, oricum, în mers, iar direcţia e clară. Dacă privim problema integrării europene într-un orizont mai larg, problema de fond a Uniunii Europene este chiar uniunea, re-uniunea, înglobarea diferenţelor culturale (politice, economice, sociale, religioase) dintre popoarele care o compun. Aşadar, din perspectiva României, integrarea pare mai mult sau mai puţin apropiată, ca obiectiv clar, tradus în aşa-numitul *aquis* comunitar. Însă din optică, să spunem, mondială, globală, dacă mai suportăm acest clişeu, integrarea europeană este un proces socio-politic fundamental care trebuie să aibă caracterul unei reconstrucţii, nu unul inovator. Dacă din perspectivă strict economică este mai important exteriorul Uniunii (competiţie cu alte economii ale lumii pentru pieţe de desfacere, deci inovaţie), din perspectivă politică este mai important interiorul Uniunii. În acest sens, situaţia politică europeană este neobişnuită, doarece, în mod firesc, atunci cînd avem în vedere entităţi sociale, *plecăm* de la uniune (să-i spunem comunitate), iar ceea ce constatăm, deseori, este că vorbim despre *ajungere* la uniune (comunitate). De aceea, ne întrebăm dacă nu ar trebui să vorbim, mai degrabă, de întoarcere, nu de înaintare, pe calea integrării europene.

Pentru a răspunde la această întrebare, ne propunem să-i comentăm pe cîţiva sociologi şi filozofi importanţi care au atins tema comunităţii, în general, şi a celei europene, în particular (Edgar Morin, Emmanuel Todd, Jean-Luc Nancy, Jürgen Habermas) şi pe doi politicieni (Jorge Semprun şi Dominique de Villepin). Din răspunsurile lor, căutînd asemănările, dar luînd în seamă şi diferenţele, vom reconstitui variante de scenarii ale unităţii în comunitatea europeană.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

Anamneză şi diagnostic

Anemia politică este, în opinia tuturor celor invocaţi aici, diagnosticul prezumtiv al Uniunii Europene. În cuvinte mai dure sau mai blînde, toţi descriu starea nefirească a organismului socio-politic european. Emmanuel Todd acuză starea de negare a bolii de care suferă Europa: „Fragmentarea persistentă explică în mare măsură dificultăţile construcţiei europene, ezitările elitelor şi scepticismul popoarelor. Nu pentru că ea există în sine, ci pentru că e negată."[1] Aceeaşi idee, exprimată însă cu o anumită ambivalenţă, apare şi în foaia de observaţie a lui Edgar Morin: „Nici unul dintre aceste state nu corespunde vreunei regiuni naturale sau vreunei unităţi omogene de populaţie. Ele s-au constituit în urma alianţelor, moştenirilor, anexiunilor şi războaielor. Sînt purtătoare ale unor varientăţi geografice, etnice, economice, sociologice foarte mari. Dar aceste State-Naţiuni şi-au constituit o unitate nu doar administrativă, ci şi matri-patriotică, tocmai pentru că numai o esenţă mitică şi istorică putea cimenta o eterogenitate atît de profundă şi multiplă. Unitatea naţională este deci reală, chiar suprareală, dar este unitatea unui talmeş-balmeş, iar Europa este talmeş-balmeşul acestor talmeş-balmeşuri. Din păcate, îi lipseşte cimentul mitic şi istoric."[2]

Fragmentarea şi dezordinea pot fi totuşi interpretate şi într-o manieră mai optimistă, aşa cum o face, spre exemplu, Dominique de Villepin: „Peut-être est-ce alors ce sens de la différence qui en fait la véritable marque de fabrique [...]. La difference par conséquent, non plus comme un fossé qui sépare, mais comme un pont qui relie les hommes entre eux. La différence, non plus comme une source de rivalité, mais comme un facteur de paix."[3] Desigur, este datoria sau defectul de vedere al politicienilor să perceapă mai degrabă aspectele bune dintr-o situaţie, dar nu acesta este cel mai important lucru. Ceea ce contează, de fapt, este soluţia de ameliorare a stării deficitare. Iar aici, aşa cum vom vedea, există diferenţe notabile în recomandările autorilor, atît la nivelul subtilităţii lor, cît şi la nivelul resorturilor care ar trebui acţionate.

Mai tăios chiar decît Todd şi Morin, Jürgen Habermas acuză starea de reverie şi expectativă dăunătoare în care s-au complăcut, chiar dacă nu sînt numiţi explicit aici, politicienii europeni: „Visul la „mecanismele" care ar trebui să facă inutilă constituirea unei voinţe politice comune şi să ţină democraţia sub control s-a năruit nu numai din cauza diferenţelor în privinţa culturii economice, ci mai ales din cauza rapidelor schimbări de ansamblu ale unor medii impredictibile. Toată lumea vorbeşte astăzi despre « eroarea de construcţie » a unei uniuni monetare, căreia îi lipsesc competenţele politice normative necesare."[4] Faptul este, pe cît de adevărat, pe atît de greu de imputat cuiva. În opinia noastră,

---

[1] Emmanuel Todd, *Inventarea Europei*, traducere de Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura Amarcord, 2002, p. 15.

[2] Edgar Morin, *Gîndind Europa*, ediţie revăzută şi adăugită, traducere din limba franceză de Margareta Batcu, Bucureşti, Editura Trei, 2002, p. 57.

[3] Jorge Semprún, Dominique de Villepin, *L'homme Européen*, Paris, Plon, 2005, p. 40.

[4] Jürgen Habermas, *Despre Constituţia Europei. Un eseu*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Alina Bârgăoanu, traducere de Paul Gabriel Sandu, Bucureşti, Editura Comunicare.ro, 2012, p. 25. De altfel, tonul lui Habermas, în acest eseu, este unul care ar putea fi considerat surprinzător de către cei care cunosc detaşarea obişnuită a autorului. Este ca şi cum principiile *raţiunii comunicative*, din perspectiva cărora a interpretat constant realitatea filozoful german, s-ar fi îndreptat acum nu asupra realităţilor, ci asupra voinţelor comunicative. Cu alte cuvinte, se poate uşor ghici în această lucrare exasperarea faţă de lentoarea şi suficienţa de sine a elitelor politice europene, cărora autorul le etalează, uneori într-o manieră didactică (şi naiv-idealistă, pe alocuri), analize şi proiecte morale de detaliu.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

uniunea monetară nu este decît încă un pas înainte pe o cale a concilierii *economice* începute mai demult, care trebuia să stingă, cumva pe dedesubt, conflictele *politice* care au dus la dezastrul celui de-al doilea război mondial. Aşadar, dacă este vorba despre o eroare de construcţie a uniunii monetare, aceasta este urmarea logică a „erorii iniţiale" de a încerca pacificarea europenilor prin controlul reciproc al resurselor şi nu prin temperarea impulsurilor războinice.

De fapt, poate ar trebui să vedem dacă nu cumva fragmentarea, reveria, dezordinea, oboseala care caracterizează spaţiul politic european sînt simptome care trădează afecţiuni mai adînci ale spiritului timpului. După cum susţine Jean-Luc Nancy, „motivul comunităţii, în loc să ajungă la lumină, pare să se cufunde în beznă"[5], iar cauza nu trebuie căutată, aşa cum se întîmplă, de obicei, în exterior (geografic, cultural etc.), ci în interior: „Noi nu sîntem într-un „război al civilizaţiilor", ci ne aflăm în sfîşierea internă a unei civilizaţii care civilizează şi aruncă în barbarie lumea dint-o aceeaşi mişcare, fiindcă ea a atins deja dintotdeauna limita propriei sale logici: ea a încredinţat în întregime lumea ei înseşi, a încredinţat în întregime comunitatea umană ei înseşi şi tainei sale fără zeu şi fără valoare de marfă. Iată cu ce trebuie lucrat: cu comunitatea confruntată cu ea însăşi, cu noi confruntaţi cu noi înşine..."[6] Dincolo (sau dincoace) de această povară a singularităţii şi a singurătăţii, există una şi mai dificilă, în măsura în care numai cu greu se poate articula un „noi" (operator ontologic şi sociologic de bază al comunităţii). Ştim din experienţa socială cotidiană un fapt confirmat deja de gîndirea sociologică, dar şi de logica elementară: nu se poate vorbi de „noi", fără a-i lua în seamă, în acelaşi timp, pe „ceilalţi". Pe această idee îşi întemeiază Todd, spre exemplu, analiza: „Dispariţia presiunii comuniste face loc unei presiuni specific ruseşti care obligă Europa, la fel de sigur ca stalinismul, la unitate."[7] Într-o notă abstractă, dar avînd în vedere acelaşi mecanism, pune problema şi Morin: „Orice comunitate de destin se consolidează sau se cristalizează sub ameninţarea unui duşman."[8] Duşmanii însă nu au aspect concret, ceea ce nu înseamnă că nu sînt periculoşi, ci doar mai insidioşi: *Neantul*, prefigurat de bomba atomică; *Deposedarea* şi *Neputinţa* care transpar nu numai din individualsm şi hedonism consumist, ci şi din „conştiinţa profundă a neputinţei noastre care ne supradetermină în această viaţă fără perspective"[9]; duşmanul din noi, adică fatalismul: „Inamicul principal este într-adevăr în noi: este superficialitatea noastră, existenţa lipsită de perspectivă, catalepsia, descompunerea, fatalismul nostru. Îl regăsim şi în optimismul nostru naiv şi în disperarea noastră resemnată. Este incapacitatea noastră de a ne făuri destinul şi de a ne asuma comunitatea noastră de destin."[10] (Vedem, în acest din urmă potrivnic, o realitate pe care obişnuiam, în mod tradiţional, să o atribuim doar românilor. Iată că, din păcate sau din fericire, fatalismul nu ne este specific doar nouă.)

Sindromul acesta al epuizării şi deznădejdii (să-i spunem europene, deoarece filozoful nu precizează, dar nici nu neagă că observaţiile lui se aplică la Europa) este bine descris de Nancy, care notează „amfibologia, echivocul şi poate chiar aporia, dar şi insistenţa obstinată,

[5] Jean-Luc Nancy, *Comunitatea absentă*, ediţie revăzută şi adăugită, cu o prefaţă de Jean-Luc Nancy şi o postfaţă de Emilian Cioc, traducere de Emilian Cioc, Cluj-Napoca, Idea Design & Print Editură, 2005, p. 5.
[6] *Ibidem*, p. 13.
[7] Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 13.
[8] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 143.
[9] *Ibidem*, p. 144.
[10] *Ibidem*, p. 145.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

nu neapărat obsesională, pe care le provoacă cuvîntul „comunitate”.[11] Categoric şi realist, Todd elaborează şi o sentinţă: „Europa cetăţenilor nu poate da naştere unei unităţi naturale care nu există. Pentru a se defini, ea trebuie să accepte şi să depăşească diferenţele absolut reale, cu rădăcini în moravuri şi în inconştientul popoarelor.”[12] Această ultimă perspectivă e susţinută şi de Morin, care subliniază „nodul gordian paradoxal al identităţii europene: diviziunile şi conflictele sînt cauzele diversităţii culturale, devenite parte componentă a identităţii europene. Deci, identitatea şi unitatea noastră europeană izvorăsc din diviziune şi conflict.”[13]

Credem că nu este surprinzătoare congruenţa viziunilor expuse pînă aici. Ele articulează fapte, sentimente şi mecanisme sociale care ne sînt aduse în fiecare zi în faţă de experienţa directă (culturală, mediatică sau politică). Ceea ce diferă, în mod firesc, de altfel, este accentul pus pe unul sau altul din elementele care constituie existenţa noastră comună, dar ideea de fond este aceeaşi. Dacă nu greşim, ceea ce autorii constată este, în fond, prezenţa unei „uniuni de drept” care nu este sprijinită pe o „uniune de fapt”. Sau, altfel spus, uniunea de fapt nu este consacrată de un tip corespunzător de drept. Este ca şi cum jocul social şi cultural european, care a început sub unele reguli şi auspicii, se regăseşte, de la un moment dat, fără sens (ceea ce înseamnă, în acelaşi timp, fără reguli şi fără auspicii). Continuarea jocului[14] pare a fi nu doar de înţeles, ci chiar vitală: „... un projet politique comme celui de l’Union européenne, qui se nourrit de ses propres avancées, qui tient debout parce qu’il est en mouvement, même lorque ces avancées sont pragmatiques, même quand le mouvement est incertain, pour un tel projet, tout coup d’arrêt peut être mortel.”[15] Totul pare să ţină de redescoperirea sau recrearea de reguli ale jocului.

Recomandări şi regim de viaţă

Din tabloul schiţat mai sus reies cîteva evidenţe. În primul rînd, comunitatea europeană este formată, la rîndul ei, din comunităţi care au o lungă istorie de înfruntări reciproce. În al doilea rînd, ideea comunităţii în sine suferă, din lipsa unui reper conceptual exterior ei. Jean-Luc Nancy spune foarte clar că pierderea comunităţii este, de fapt, o pierdere a comuniunii: „Distinctă de societate (care este simplă asociere şi repartizare a forţelor şi a nevoilor) şi opusă totodată stăpînirii (care destramă comunitatea supunînd popoarele cu armatele sale în numele gloriei), comunitatea nu este doar comunicare intimă a membrilor săi între ei, ci şi comuniunea ei organică cu propria sa esenţă. [...] Adevărată conştiinţă a pierderii comunităţii este însă creştină: comunitatea a cărei tînguire sau a cărei dorinţă îi animă pe Rousseau, Schlegel, Hegel, mai apoi pe Bakunin, Marx, Wagner sau Mallarmé, este gîndită ca şi comuniune, iar comuniunea are loc, în începutul şi sfîrşitul său, în sînul corpului mistic al lui Christos.”[16]

Aceasta fiind situaţia, ce remedii pot fi aplicate corpului şi spiritului european? Răspunsurile autorilor studiaţi la această întrebare ar putea fi împărţite în două categorii. Mai

[11] Jean-Luc Nancy, *op. cit.*, p. 6.
[12] Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 15.
[13] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 138.
[14] E inutil să precizăm că folosim termenul de „joc” în sensul său serios (sociologic, antropologic, politic, filozofic).
[15] Jose Semprún, Dominique de Villepin, *op. cit.*, p. 172.
[16] Jean-Luc Nancy, *op. cit.*, p. 33.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

întîi, cele care caută să convertească slăbiciunile în avantaje şi motivele de deznădejde în motive de speranţă. În cadrul lor, unele dintre variante par doar schimbări superficiale de semn, care pot funcţiona doar pe hîrtie. Altele sînt mai bine fondate, mai subtile şi chiar mai „frumoase", dacă se poate spune aşa. Există apoi recomandările de reformă instituţională concretă. Şi în cadrul lor, putem constata o paletă de măsuri mai mult sau mai puţin realiste sau elegante. În cele ce urmează, vom detalia cîteva dintre soluţiile găsite.

Edgar Morin contrazice una dintre ideile actuale cele mai răspîndite: „Conştiinţa europeană nu este fiica prosperităţii europene şi nu mizează în primul rînd pe avîntul economiei europene în lume. Această conştiinţă provine din ceea ce Patocka numea « mizeria prăbuşirii », « din punctul de vedere ultim al acestei situaţii în care sîntem vizaţi de obscuritate ». Ea ne cere să *construim Europa* şi să înţelegem *destinul nostru comun* înainte de a elabora un ţel comun."[17] (s.a.) Avem aici o proiectare în prim plan a comunităţii de destin şi o trimitere în plan secund a comunităţii actuale. Mai precis, este vorba de o deplasare a accentului de pe spaţial pe temporal în planul conceptului de europenitate. Într-un mod oarecum neaşteptat, această idee a lui Morin este pe deplin consonantă cu aceea a lui Nancy: „*Societatea* nu s-a făurit pe ruinele unei *comunităţi*. Ea s-a făptuit în dispariţia sau în conservarea a ceea ce – triburi sau imperii – nu avea poate mai multe în comun cu ceea ce noi numim « comunitate » decît cu ceea ce numim « societate ». Aşa încît comunitatea, departe de a fi ceea ce ar fi rupt sau ar fi pierdut societatea, este *ceea ce ni se întîmplă* – problemă, aşteptare, eveniment, imperativ – *pornind* de la societate. Aşadar, nu s-a pierdut nimic şi, din acest motiv, nimic nu e pierdut. Tot ce s-a pierdut sîntem noi înşine, noi cei peste care se prăvăleşte « legătura socială » (raporturile, comunicarea), invenţia noastră, precum plasa unei capcane economice, tehnice, politice, culturale. Ţintuiţi în ochiurile sale, ne-am făurit fantasma comunităţii pierdute."[18]

„Destinul nostru comun" şi „ceea ce ni se întîmplă" sînt formule care trimit, în fond, la acelaşi lucru: recuperarea sensului comunitar. Pe cît de simplă pare această redobîndire, pe atît este de grea, dacă nu cumva imposibilă, în absenţa unui nucleu generator de sens. De fapt, acest nucleu generator este religios, mai precis creştin. El a existat, iar prezenţa lui este etalată cu toată claritatea. Iată cuvintele lui Edgar Morin, în acest sens: „Universalismul european nu este făcut doar din raţionalitate, obiectivitate, ştiinţă, el este şi purtător al credinţei şi pasiunii, fiind, în acest sens, moştenitorul creştinismului."[19] Aceeaşi optică este prezentă şi la Emmanuel Todd: „Definiţia mea implicită a comunităţii istorice europene nu este economică, ci religioasă. Ceea ce trebuie să înţelegem e ansamblul lumii structurate, încă din secolul XVI, prin polaritatea catoicism/protestantism, în dezvoltarea culturală, industrială şi ideologică."[20] La fel de clar, Nancy explică: „Religia pare să antreneze cu ea motivul comunitar, în aşa fel încît pare să nu mai existe comunitate decît religioasă într-un anumit fel (şi, de fapt, de la Atena încoace, prin Roma, prin Rousseau, oare nu am tot pîndit, dorit posibilitatea unei « religii civile », şi cu toate acestea mereu fragile şi sfîrşind mai mult sau mai puţin repede prin a dispărea? [...] Trebuie să înţelegem însă totodată că această comunitate, ca paradigmă a unei gîndiri moderne, poartă înscris în sînul determinaţiei sale religioase ştergerea religiei propriu-

[17] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 25.
[18] Jean-Luc Nancy, *op. cit*., p. 35.
[19] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 109.
[20] Emmanuel Todd, *op. cit.*, p. 13.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

zise în favoarea unei celebrări a comunităţii înseşi ca şi corp viu al unităţii. E ceea ce se întîmplă în întregul proces numit « secularizare »: corpul social asumă funcţia corpului mistic, iar suveranul (poporul) asumă identitatea divină sau christică. Această teologie comunitară, latentă pînă la Marx, indică deopotrivă o deplasare şi o ocultare. Elementul mistic se deplasează înspre elementul civic – însă civicul rămîne nestingherit, înmărmurit chiar de propria sa determinaţie mistică."[21] În fine, Semprún subliniază aceeaşi idee: „... l'essence même de l'esprit européen, qui est un continuel dépassement de ses propres limites, des bornes qu'il a admises ou qui lui sont provisoirement imposées. Une transgression perpétuelle de ses propres frontières, la recherche passionnée d'une nouvelle frontière, qui ne soit plus terrestre ou géographique, mais spirituelle: la Chrétienté, les Lumières, la Démocratie."[22]

Soluţia lui Morin la această situaţie este, oricît de ciudat ar părea, rescrierea Istoriei sau, mai precis, reinterpretarea trecutului: „Conştiinţa legăturii existente între originile conflictuale şi prezentul solidar poate permite comunităţii de destin actuale să retroacţioneze asupra trecutului european pentru a-l face *comun*. Nu este nicidecum vorba de a reciti istoria europeană pentru a şterge în mod pudic războaiele şi dezbinările. Trebuie rescrisă Istoria, aşa cum face fiecare generaţie, în funcţie de experienţele trăite în prezent, experienţe care, reproiectate în mod critic asupra trecutului, îl pun într-o lumină nouă."[23] Constatăm că aceastei variante îi lipseşte, din păcate, orientarea spre viitor. Reinterpretarea trecutului se face aici pentru un prezent, nu pentru un viitor: „Prin urmare, dacă există o problemă pusă şi impusă de călătoria Europei la capătul civilizaţiei ştiinţifice/tehnice, este cea a unei arte de a trăi. Europa poate aborda concret această problemă acum, cînd se află la periferia Istoriei. Nu trebuie să caute arta de a trăi în celelalte culturi, trebuie să-şi pună *propria* problemă a artei de a trăi, interogînd, « cu suflet european », culturile lumii, inclusiv culturile arhaice şi culturile moarte."[24] Formula paradoxală „la periferia Istoriei" de abia maschează pesimismul autorului cu privire la viitor. Desigur, ea oferă un suficient sprijin pentru o piruetă hermeneutică interesantă în sine, dar această mişcare a gîndirii rămîne ciudată şi inutilă, dacă încercăm să extragem din ea indicaţiile pe care le aşteptăm şi pe care, de fapt, autorul le schiţează atunci cînd începe să prescrie ce „nu trebuie", în citatul anterior.

Tot Morin lansează şi o altă recomandare, sub forma consolidării culturale a conştiinţei europene. El face distincţia între cultură şi civilizaţie, accentuînd că prima este „generică", iar cea de-a doua „generalizabilă". Mai precis, „cultura se dezvoltă prin întoarcerea la izvoare şi prin fidelitatea faţă de propriile pricipii, iar civilizaţia prin

[21] Jean-Luc Nancy, *op. cit.*, pp. 14-15. În opinia noastră, problema de fond poate fi formulată şi altfel. O dată cu laicizarea (sau „decreştinarea", cum o numeşte Morin) statelor europene, virtuţile specific creştine din nucleul generator de comuniune şi comunitate iniţial au suferit o transformare sau au dispărut cu totul. *Credinţa* s-a transformat în convingeri, *iubirea* înregistrează o deplasare a accentului de pe celălalt pe sine, sub forma individualismului ambiant, iar *speranţa* aproape că a dispărut, după cum am văzut la Nancy, ori îşi vede orizontul drastic restrîns, fiind conjugată la timpul pe care l-am putea numi *nimic mai mult ca prezentul*, timpul preferat al modernităţii. Din acest punct de vedere, spiritul timpului pare să manifeste un fel de *double-bind* (în sensul lui Gregory Bateson) în raport cu matricea sa religioasă creştină. Pe de o parte, anamneza filozofică, socială, politică şi culturală a entităţii europene arată o determinare fundamentală creştină. Pe de altă parte, laicizarea descurajează orice formulare a apropierii, a unităţii, în termeni religioşi. Din aceasta apare formula patologică interiorizată de tipul: „Apropie-te de mine, dar nu arăta asta!"

[22] Jose Semprún, Dominique de Villepin, *op. cit.*, p. 68.

[23] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 138.

[24] *Ibidem*, p. 163.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

acumularea cunoştinţelor, adică prin progres."[25] Iată genul adecvat de întoarcere (să-i spunem regeneratoare) pe care ar putea miza conştiinţa europeană, adică recuperarea „substratului iudeo-creştino-greco-latin", iar la nivelul civilizaţiei menţinerea modelului pe care îl constituie „umanismul, raţionalitatea, ştiinţa, libertatea".

Remediul pe care îl propune Habermas are la bază ceea ce autorul numeşte „transnaţionalizarea democraţiei", adică extinderea principiilor democratice (deliberarea, alegerea etc.) la un nivel superior celui naţional. Principiul operaţional în acest scop ar fi cel fondat pe valoarea fundamentală a demnităţii umane, care generează, de fapt, drepturile omului. Într-un mod elegant şi, totodată, ferm, el mută accentul de pe cetăţenie pe umanitatea generică, în încercarea evidentă de a îndepărta blocajul (afectiv, dar foarte puternic) pe care îl constituie loialitatea cetăţenească faţă de statele naţionale acutuale: „Abia garantarea acestor drepturi ale omului dă naştere statutului cetăţenilor care, ca subiecţi ai aceloraşi drepturi, sînt îndreptăţiţi să fie respectaţi în demnitatea lor umană. După două sute de ani de istorie modernă a contituţiei, recunoaştem mai bine ceea ce această evoluţie ne-a indicat *încă de la început*: demnitatea umană constituie un fel de poartă, prin care conţinutul egalitar universal al moralei este importat în drept."[26]

Un sprijin pentru instituţionalizarea acestor drepturi este constituit, în opinia lui Habermas, de calitatea care distinge drepturile omului de ceea ce el numeşte, cumva imprecis, drepturile morale: „Drepturile omului se deosebesc, între altele, de drepturile morale prin aceea că sînt orientate spre fixarea instituţională, trebuind aşadar generate şi necesitînd, prin urmare o educare a voinţei politice, în timp ce persoanele care acţionează moral se privesc pe sine pur şi simplu ca subiecte care sînt *de la bun început* integrate într-o reţea de datorii morale."[27] Intuind parcă reacţiile de dezaprobare pe care le-ar putea primi pentru aducerea în discuţie a „drepturilor omului" – un concept incontestabil valoros din punct de vedere filozofic, dar demonetizat de tranzacţiile discursive politice hazardate – Habermas încearcă să pareze eventualele observaţii prin formula paradoxală a „utopiei realiste": „Drepturile omului constituie o utopie *realistă* în măsura în care ele nu mai imită imaginile închipuite ale utopiilor sociale, ci scopul ideal al unei societăţi echitabile în care instituţiile statului constituţional sînt ele însele ancorate."[28] Nu amintim că Nancy şi Morin au recurs, de asemenea, la noţiuni paradoxale pentru a descrie situaţia comunităţii, în general, şi a celei europene, în special. Nu credem că ar trebui să ne grăbim să acuzăm inconsecvenţa, incoerenţa ori deruta acestora, deşi dintr-un punct de vedere strict logic, aceşti termeni ar putea fi potriviţi pentru a descrie reacţiile lor. De fapt, aceste formule ciudate sînt rezultatul încercării de a proiecta viitorul în trecut şi, la un nivel mai profund, transcendentul în imanent. Astfel, spre exemplu, „utopia" drepturilor omului este cu adevărat „realistă", în măsura în care descrie, de fapt, un ideal care este de multă vreme activ în instituţii (şi chiar în moravuri), dar care şi-a pierdut legătura cu nucleul generator, care este, în cazul Europei, creştinismul.

La problema foarte des invocată a pierderii suveranităţii naţionale prin trasferarea pîrghiilor de putere la nivel supranaţional, Habermas răspunde sec, dar clar, că „... nu poate fi

[25] Edgar Morin, *op. cit.*, p. 68.
[26] Jürgen Habermas, *op. cit.*, p. 39.
[27] *Ibidem*, p. 41. Distincţia prezentă în citatul la care ne referim a fost pusă în evidenţă, cu mai multă claritate şi plasticitate, de către Henri Bergson, în *Cele două surse ale moralei şi religiei*, Iaşi, Institutul European, 1992.
[28] *Ibidem*, p. 54.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

vorba despre o limitare a suveranităţii naţiunii atît timp cît modificările cantitative (socială şi spaţială) nu afectează procesul însuşi, adică atît timp cît deliberarea şi incluziunea nu sînt slăbite."[29] Desigur, cineva mai răutăcios ar spune că aici e vorba despre un raţionament circular, care ar putea fi tradus în cuvinte mai simple, de felul „totul va merge bine, dacă şi numai dacă totul va merge bine", în măsura în care tocmai lipsa deliberării şi incluziunii sînt acuzate de către sceptici. La aceasta, Habermas are deja răspunsul pregătit: „*deschiderea* reciprocă a sferelor publice din cadrul fiecărui stat". Receptivitatea partenerilor statali ar putea fi încurajată de mass-media, care ar trebui totuşi să îşi modifice practicile discursive: Aceasta nu ar trebui doar să aducă pe agenda publică şi să discute temele europene ca atare, ci să relateze, de asemenea, poziţiile politice şi controversele pe care le generează aceleaşi teme în alte state membre."[30] Din nou, aceeaşi persoană maliţioasă ar putea spune că autorul nu face altceva decît să recomande transformarea tendinţelor centrifuge în tendinţe centripete, dar ezită să precizeze motivul pentru care această schimbare de direcţie ar putea avea loc.

În plus, considerînd exemplar un model a cărui punere în practică este încă ezitantă, filozoful german, crede că tiparul relaţiei dintre cetăţeni şi state din Uniunea Europeană este potrivit nu doar pentru Europa, ci chiar pentru întreaga lume: „Scopul unei constituţii democratice a societăţii globale reclamă – pornind chiar de la temeiurile conceptuale ale construcţiei sistemelor juridice moderne din drepturi subiective – constituirea unei societăţi de *cetăţeni ai lumii*. Modelul teoretic al unei *cooperări constituante între cetăţeni şi state*, dezvoltat pornind de la exemplul Uniunii Europene, indică drumul pe care comunitatea internaţională a *statelor*, existentă în prezent, ar putea lua chipul deplin al unei societăţi *cosmopolite*."[31]

Această idee, oricît de fragilă ar părea, este susţinută de către Dominique de Villepin: „La démocratie n'est pas seulement un principe d'organisation des États. C'est un impératif quotidien, qui appelle des améliorations constantes, une vigilance de tous les instants, une conviction partagée. Car la démocratie n'est jamais un acquis. Elle se construit dans l'avenir immédiat. […] Alors que l'Europe n'avait longtemps été qu'une expression géographique ou culturelle, un territoire traversé par des influences et des aspirations différentes, elle s'affirme comme une idée politique révolutionnaire: la démocratie à l'échelle des nations."[32] La rîndul său, Jorge Semprún echivalează europenizarea cu democratizarea şi întărirea statului de drept: „S'européaniser veut dire, si l'on prend ce concept au sérieux, dans le sens que lui donne Husserl, et non pas de manière frivole, comme s'il s'agissait seulement d'un phénomène d'imitation bien connu, ne concernant que des couches privilégiées de tel ou tel pays postcolonial; cela veut dire, donc, qu'une sociéte dans son ensemble, entraînée par ses élites, cherche délibérément à établir les conditions matérielles d'un développement continu et équitable, et à imposer sur des structures sociales et religieuses plus ou moins archaïques ou figées le mouvement moderne des normes démocratiques de l'État de droit. [...] L'identité européene [...] c'est précisement l'ouverture à l'altérité."[33] În special această din urmă formulă ni se pare interesantă, deoarece acoperă, de fapt, două tendinţe contrare care creează

[29] *Ibidem*, p. 78.
[30] *Ibidem*, p. 104.
[31] *Ibidem*, pp. 113-114.
[32] Jose Semprún, Dominique de Villepin, *op. cit.*, p. 21.
[33] *Ibidem*, p. 45.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

poate cea mai gravă problemă a unităţii europene, în măsura în care alteritatea poate purta accentul închiderii sau pe cel al deschiderii. A face din identitate o formă de deschidere la alteritate, adică a transforma o „substanţă" într-un „proces" reprezintă, din punctul nostru de vedere, un răspuns acceptabil la problema diferenţei, a fragmentării şi a descurajării politice europene.

În aceeaşi notă, dar aducînd un diez moral uşor strident într-o frază care ar fi putut fi mai puţin politică şi mai mult filozofică, Villepin se livrează unui apel care poate fi simptomatic pentru ce înseamnă optimismul european: „Aujourd'hui, être citoyen européen n'est plus simplement une chance, c'est aussi un devoir. Face aux risques de confrontation entre des régions entières du monde, face aux catastrophes qui s'abbatent sur cetaines populations, c'est à nous de fair grandir l'idéal européen. [...] L'homme européen n'est pas une réalité intangible. C'est un désir en marche. C'est un rêve qui voyage. [...] Commencer par l'économie en espérant qu'un cercle vertuex s'engage, élargissant l'ambition sociale ou culturelle jusqu'au politique."[34] Poate că, de fapt, ar trebui să citim acest apel cvasiexaltat cu aceeaşi îngăduinţă pe care am arătat-o faţă de „utopia realistă" a lui Habermas. În fond, ideea cercului virtuos început de cooperarea economică este în aceeaşi sferă a idealismului temperat şi ar putea fi caracterizată drept realism utopic. Dincolo de aceste scuze şi acuze, pare a fi chiar necesar ca discursul (mai politic sau mai filozofic) să continue articularea şi etalarea fiinţei-în-comun: „Politicul, dacă acest cuvînt poate să desemneze orînduirea coumunităţii ca atare, în destinarea împărtăşirii sale, şi nu organizarea societăţii (...) nu trebuie nici să găsească, nici să regăsească, nici să opereze o comuniune care ar fi fost pierdută, sau care ar fi să vină. Dacă politicul nu se dizolvă în elementul socio-tehnic al forţelor şi al nevoilor (în care pare într-adevăr să se dizolve sub ochii noştri), trebuie să înscrie împărtăşirea comunităţii. [...] « Politic » ar însemna [...] o comunitate ce face în mod conştient experienţa împărtăşirii sale [...] experienţa comunităţii drept comunicare: ceea ce implică scriitura. Nu trebuie să încetăm să scriem, să lăsăm să se expună trasarea singulară a fiinţei-noastre-în-comun."[35]

Profilaxie şi pronostic

Am inventariat recomandările pentru întărirea corpului politic european, punînd în evidenţă sursa problemelor şi terapii de diverse facturi (culturale, moral-legale ori de tip pesimist-contemplativ, ca la Nancy, spre exemplu). Ar fi momentul să ne cîntărim speranţele şi să ne verificăm scopurile. De obicei, aceasta este partea cea mai simplă a unui proiect (fie el social, economic sau cultural), în măsura în care chiar de la început el trebuie să aibă un obiectiv clar, o destinaţie. Nu este şi cazul proiectului european. Început cu scopul clar de a *termina* ceva (înfruntările, războaiele), el se regăseşte, o dată cu relativul său succes, fără resurse de viitor. Este ca şi cum menţinerea păcii în spaţiu ne aruncă într-un război cu timpul, pe care am vrea să-l cîştigăm mizînd pe oboseală şi indiferenţă, ca şi cum acestea ar fi nişte virtuţi.

Gînditorii convocaţi aici au, aşa cum este firesc, atitudini diverse. Unii dintre ei, cum sînt Todd şi Morin, dacă nu optimişti, cel puţin curioşi cu privire la viitor, se rezumă la

[34] *Ibidem*, p. 43.
[35] Jean-Luc Nancy, *op. cit.*, p. 64.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

prezentarea condiţiilor în care poate fi păstrat ceea ce avem. Alţii, precum Habermas, îndrăznesc să afirme clar ceea ce ar trebui să avem: „Rezumînd, în privinţa nivelului global la care instituţiile internaţionale pot deveni active se poate susţine: cercul legitimităţii s-ar putea extinde progresiv de la statele naţiuonale, trecînd prin regimurile regionale, precum Uniunea Europeană, pînă la nivelul organizării mondiale, presupunînd următoarele:

- *comunitatea* internaţională va fi *extinsă* într-o comunitate *cosmopolită* printr-o reprezentare, bazată pe alegeri, a *cetăţenilor* lumii;
- competenţele Naţiunilor Unite vor fi *limitate* la sarcinile centrale cu conţinut moral şi cu natură fundamental juridică, de asigurare a ordinii;
- sfera publică globală, cu precădere cea digitală, care se extinde dincolo de sfera publică dominată de mass-media naţionale, este suficientă pentru a le permite tuturor populaţiilor să-şi formeze o judecată întemeiată privitoare la conţinutul moral esenţial al hotărîrilor luate la nivel ONU."[36]

Nancy recomandă să trăim absenţa comunităţii ca pe un fel de şansă de ne bucura de finitudine, de moarte: „*Comunitatea nu conservă depăşind finitudinea pe care o expune. Ea însăşi nu este, în fond, decît această expunere*. Ea este comuniteatea fiinţelor finite şi, ca atare, este ea însăşi comunitate *finită*. Adică nu o comunitate limitată în raport cu o comunitate infinită sau absolută, ci comunitate *a* finitudinii, pentru că finitudinea « este » comunitară, şi pentru că nimic altceva nu este comunitar."[37] Aceeaşi idee apare, chiar dacă nu în termeni de fapt, ci de risc, la Dominique de Villepin: „Premier risque, le poids croissant de la technocratie et l'incapacité à faire émerger un véritable pouvoir démocratique européen. [...] Deuxième risque, la transformation de l'aventure européenne en une simple ambition économique. [...] Troisième risque, le repli sur une Europe du divertissement et de l'indifférence."[38] Tot el cedează, ca unii dintre ceilalţi, de altfel, tentaţiei de a forţa termenii şi a de a transplanta artificial un sens politic într-un comportament economic, ceea ce duce la formulări care frizează ridicolul: „Il est temps que naisse un véritable patriotisme économique européen."[39]

În spatele tuturor acestor condiţii, riscuri şi elanuri, acolo unde ar trebui să găsim ideea fundamentală, nucleul generator, nu se află, de fapt, nimic. Putem înregistra, desigur bogăţia culturală şi spirituală a tradiţiilor europene, însă fără a găsi două stări necesare pentru orice entitate, orice sistem stabil: un început şi un sfîrşit. Desigur, avem, aşa cum am văzut anterior, multiple variante de *începuturi* sau *sfîrşituri*, mai mult sau mai puţin dramatice sau catastrofice. Ceea ce nu avem, este *un* început şi *un* sfîrşit, la singular, adică, pe scurt, un sens. Ceea ce lipseşte ideii europene este o metafizică activă, care nu poate fi reconstituită din vestigii ale creştinismului şi fragmente ale umanitarismului. În absenţa pietrei unghiulare, întreaga construcţie este instabilă.

Nu ne-am propus aici să dăm o soluţie, ci doar să facem un sumar al modurilor în care poate fi tratată problematica uniunii europene (cu litere mici, deocamdata). Am constatat că nu i se caută neapărat o direcţie, ci, mai degrabă, motive de a rezista la pericolele interne şi

[36] Jürgen Habermas, *op.cit.*, pp. 120-121.
[37] Jean-Luc Nancy, *op. cit.*, p. 50.
[38] Jose Semprún, Dominique de Villepin, *op. cit.*, pp. 108-110.
[39] *Ibidem*, p. 183.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)

externe, ca şi cum ar fi vorba de o fiinţă-în-comun de la care nu prea se mai poate cere mare lucru. O idee, un continent răbdător, pacient cu multe amintiri de retrăit.

Bibliografie

Habermas, Jürgen, *Despre Constituţia Europei. Un eseu*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Alina Bârgăoanu, traducere de Paul Gabriel Sandu, Bucureşti, Editura Comunicare.ro, 2012.
Morin, Edgar, *Gîndind Europa*, ediţie revăzută şi adăugită, traducere din limba franceză de Margareta Batcu, Bucureşti, Editura Trei, 2002.
Nancy, Jean-Luc, *Comunitatea absentă*, ediţie revăzută şi adăugită, cu o prefaţă de Jean-Luc Nancy şi o postfaţă de Emilian Cioc, traducere de Emilian Cioc, Cluj-Napoca, Idea Design & Print Editură, 2005.
Semprún, Jorge, De Villepin, Dominique, *L'homme Européen*, Paris, Plon, 2005.
Todd, Emmanuel, *Inventarea Europei*, traducere de Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura Amarcord, 2002.

BDD-A23463 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:27 UTC)